

УДК 349.412

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ВИЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Обіюх Н.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення понять «селянство» й «селянин» з точки зору філософії та права. Головну увагу автора було зосереджено на пізнанні особливостей формування ментальності селянської спільноти у процесі історичного розвитку українського суспільства. Автор звертається до проблеми виявлення філософсько-правового зв'язку при дослідженні селянства і права на землю. В контексті даної проблеми було розглянуто основні чинники, які вплинули на формування ментальності селян.

Ключові слова: селянство, селянин, право на землю, ментальність, українська ідентичність.

Постановка проблеми. Щоб дослідити особливості ментальності українського селянина в контексті його права на землю, слід звернутися до історичних витоків поняття «селянство», яке має тривалу історію свого становлення. Значення понять «селянин» і «селянство» змінювалось відповідно до історичних змін, які відбувались у процесі розвитку українського суспільства. Справедливим буде зазначити те, що саме селянство виступало виразником національних ідей за визволення України упродовж віків.

Взагалі селянство постає як окрема соціальна спільнота. Невід'ємною її ознакою є зайняття сільськогосподарською діяльністю на селі. Мова йде про рослинництво й тваринництво, бджільництво, рибальство та інші заняття. Головним при цьому є використання землі, яка дає плоди і годує свого господаря. Без землі неможливо уявити життя селян, оскільки вони виростили на землі, будують будинки, створюють сім'ї та живуть, пов'язуючи свою працю із землею. Селянин і земля стали настільки спорідненими, що, здається, це вже є історично сформований, глибинний зв'язок.

У статті порушуються проблеми історичного аналізу ментальності українського селянства, визначення ролі землі у житті селянства, права власності на землю та його філософсько-правовий зміст.

Аналіз останніх досліджень. До питання визначення селянства як соціального феномену, дослідження його історичних витоків формування звертались такі вітчизняні вчені, як В.І. Марочко, О.В. Михайлюк, В.В. Нечитайло, Ю.П. Присяжнюк, Н.І. Титова, Ю.О. Яремчук.

Зокрема у своїх працях Ю.П. Присяжнюк досліджував соціальне становище селянства другої половини XIX – початку XX ст., його ментальність, повсякденне життя в контексті політичних і економічних змін та реформ, соціальну поведінку, ставлення до влади тощо.

Досить вагомий внесок у розроблення проблеми соціально-правового статусу селянина зробили вчені, які є представниками аграрного та земельного права. Це, зокрема, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, А.М. Мірошніченко, В.І. Семчик, Н.І. Титова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даній статті вперше піднімається низка проблем. По-перше, це виявлення сутності ментальності селянства як соціально-правового феномену; по-друге, дослідження фі-

лософських та правових поглядів на проблему детермінації селянства як історичної спільноти людей; по-третє, визначення права на землю як основного чинника формування селянства упродовж століть.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження особливостей формування ментальності селянства в процесі історичного розвитку українського суспільства, з'ясування сутності права українського селянина на землю.

Виклад основного матеріалу. З приводу історичного аналізу даного поняття можна виокремити думки окремих науковців, які пропонують розглядати селянство як «природне явище» [1, с. 9-11], як «носію української ідентичності» [2, с. 41] та як «соціальну верству суспільства» [3, с. 457]. Селянин завжди ототожнюється з особою, яка працює на землі. В усі часи селяни боролися за свої землі і намагалися гідно відстоювати своє право на землю. Водночас селянство постає як окрема спільнота людей, які дбайливо бережуть традиції, звичаї та культуру українського народу.

У психології українських селян сформувався особливий тип мислення, зумовлений їх історичним прагненням до вільного володіння землею. Земля завжди виступала основним засобом організації праці на селі. Працювали цілими сім'ями. Земля годувала врожаєм селянську родину, а решта, що залишалась, могла бути реалізована. Тому у селян складалось уявлення про власність на землю, виходячи з необхідності працювати на землі.

У цьому відношенні цілком слушною є думка Н.І. Титової, яка вважає, що «селянин – це особа, яка постійно проживає у сільській місцевості, основне заняття її – використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва для забезпечення власних та суспільних потреб у продуктах сільського господарства» [4]. Водночас інший вчений, Ю.О. Яремчук, зважає на те, що саме по собі проживання фізичної особи в сільській місцевості дає змогу вважати таку особу сільським мешканцем, однак ще не дозволяє відносити її до категорії селянина. Визначальною умовою є використання землі як основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції [5].

Цікавим є дослідження О.В. Михайлюка, який пропонує розглядати поняття «селянство» крізь призму філософської ідеї про самоідентифікацію особи. Як стверджує вчений, «селянство постає

як уявлена спільнота і для самих селян. І тут важливим критерієм є самоідентифікація особи з певною спільнотою. В першу чергу він ідентифікує себе не з уявленою, а з конкретною спільнотою – сім'єю, общиною, селом тощо... Самоідентифікація селян в цьому відношенні має, значною мірою, аполітичний характер – через протиставлення іншим соціальним групам» [6, с. 95-96]. Це говорить про настороженість селян до представників інших соціальних верств, які сприймаються селянами як «чужі».

Таким чином, можна говорити про селянство як самостійну відокремлену спільноту людей, яких об'єднує спільний життєвий лад, опосередкований землею, спільна праця, спільні традиції та звичаї.

За словами О.В. Михайлюка, основними рисами психологічного укладу українця є, по-перше, емоціоналізм, чутливість та ліризм, що виявляються в естетизмі українського народного життя; по-друге, індивідуалізм та стремління до свободи в різних розуміннях цього слова; по-третє, неспокій і рухливість, які пов'язані з певним артистизмом натури, зі стремлінням до переходу в усе нові й нові форми. Зазначені риси, безперечно, властиві українському селянинові.

Селянство в Україні можна справедливо визнати носієм української ідентичності, національних українських традицій, культури і духовності нації. Категорія «українська ідентичність» на сьогодні не має правового закріплення. Водночас це складний феномен, що включає національну та етнічну складову, а також ідентичність держави і країни [2, с. 38].

Тривале формування селянства зумовлене історичними процесами, які відбувалися на території України, починаючи із давніх часів, коли існували перші поселення селян-землеробів. Адже землеробство було однією із перших форм організації праці. У цей час використання землі було стихійним і не мало під собою жодних правових норм, які регулювали власність на землю.

Уявлення селян були доволі простими: погляди на землю впливали із уявлення про працю як єдине доступне джерело власності. Тому на перших порах свого існування селяни за своїм правовим статусом були землеробами, тобто тими, хто займається землеробством. Селяни займали чітко виражену позицію стосовно права володіння землею. З давніх часів поняття володіння розумілось у значенні «тримання», «користування землею», а саме поняття «власність» навряд чи існувало.

З часом відбувається поступовий перехід до общинної форми землеволодіння. Це зумовило вивільнення із суспільства окремої соціальної верстви – общинного селянства. На західноукраїнських землях така соціальна верства мала назву «дворичне селянство». Звичайно, землі, які перебували в общинному володінні, не були розпорощені, вони відігравали основну роль в організації спільної праці та спільного землекористування.

Після відміни кріпосного права 1861 року частина земель була передана в общинне землеволодіння, що передбачало перебування земель у власності селянських общин як юридичних осіб, які надавали їх в користування сім'ям своїх членів [7]. Общинне володіння не вважалось

приватною власністю. Вся надільна земля становила певний земельний фонд, який повинен був служити матеріальною основою для вирішення державних завдань, тобто для забезпечення існування селянства. До тих пір поки існувала сім'я, її члени спільно обробляли надану усьому двору землю. Слід зазначити, що земельний наділ надавався селянській общині після сплати обов'язкового викупу, який сплачувався державі.

Вважаємо, що саме в цей час відбувається перехід до особливого типу мислення – колективного селянського світогляду, який вирізняється зверненням до самотності українського народу, самостійного й вільного характеру мислення. Для менталітету селян особливо характерним є збереження духовності, глибинний зв'язок із культурою і побутом своїх предків.

Цікавим є твердження Ю.П. Присяжнюка стосовно характеристики селянства після скасування кріпосного права. За словами вченого, «у посткріпосний період селянство, з одного боку, існувало й трансформувалося одразу в багатьох просторово-часових константах, а з іншого, вимушено пристосовувалося до відносно швидкої радикалізації суспільного життя. Залежно від багатьох обставин хліборобська маса залишалася пріоритетно зосередженою на своєму амбівалентному та суперечливому світі, віддаленому від міської культури, урбанізованого способу самореалізації» [8].

Позитивні зміни щодо утвердження права власності селян на землю відбулися у зв'язку із прийняттям Столипінської аграрної реформи 1906 року. Селяни отримували право викупу земель, на яких вони працювали. Щоб селянин остаточно відчував себе вільним, йому, підкреслював Столипін, слід надати можливість «укріпити за собою плоди праці своїх і надати їх в невід'ємну власність» [9, с. 93-94]. Отже, офіційно було закріплено право селянина на земельний наділ.

Головним підсумком Столипінської реформи у сфері розвитку приватновласницьких інстинктів у селі стало посилення індивідуалізму, залучення селян особисто або у складі колективу в процес купівлі-продажу землі і «звикання» до поняття плати за землю, зміцнення впевненості в міцності володіння землею та поява заінтересованості у підвищенні продуктивності праці. Але все ж таки надання державою землі статусу об'єкта купівлі-продажу розкололо селянську свідомість. З одного боку, купівлі-продаж тамувала непереборну жагу землі у селян, а з іншого, – суперечила звичайному принципу справедливості. Приватні власники позбавлялися захисту громади, але й держава не стала на варті їхніх інтересів [10, с. 64].

За роки незалежності України відбулася трансформація відносин власності на землю шляхом прийняття низки нормативно-правових актів у процесі здійснення земельної реформи в Україні. Значення земельної реформи полягало насамперед у розпаюванні земель колективних сільськогосподарських підприємств та формуванні приватної власності на землю осіб, які працювали у колишніх колгоспах. Колгоспна земля мала бути справедливо розподілена між громадянами, які працювали на цій землі. Це мало вирішальне значення для виникнення у громадян права на земельну частку (пай).

Основним джерелом земельного права є Земельний кодекс України, який було прийнято 25 жовтня 2001 року і набув чинності з 1 січня 2002 року [11]. У ст. 118 Земельного кодексу втілено правову норму, якою передбачено можливість безоплатної передачі у власність громадянам земельної ділянки із земель державної та комунальної власності для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки). Це означає, що громадяни, зацікавлені у веденні фермерського, особистого селянського господарства чи підсобного господарства, можуть подати відповідне клопотання до органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки.

Хотілося б також відмітити Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Згідно цього Закону «пріоритетність соціального розвитку села впливає з винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства у житті людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та культури» [12]. У законі передбачено ряд пільг, заохочень, гарантій та компенсацій для селян у різних сферах. Зокрема, особи, які переселяються в трудонедостатні сільські населені пункти, і місцеве населення віком до 40 років, зайняте в сільському господарстві, забезпе-

чуються житлом і господарськими будівлями за рахунок державного бюджету.

Звичайно, головним питанням на сьогодні залишається питання відродження села, поліпшення соціально-правового статусу селян, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів.

Висновки і пропозиції. Селянство пройшло тривалу історію становлення. В різні часи відношення влади до селян було різним. Звичайно, на долю селян випадало немало випробувань. Однак за усіх часів українське селянство було невтомним борцем за права на землю, за вільне життя та національну культуру. Селян завжди об'єднувала спільна праця, спільний побут, спільні традиції і звичаї. На сьогодні селянство постає як соціально-територіальна спільність людей, яка сформувалась історично в результаті об'єднання трудових, побутових і соціокультурних відносин.

Земля для селян є матеріальною основою їх життя, без землі не може існувати селянство. Це обумовлено тим, що земля є основним засобом виробництва на селі. Тому збереження історичного права селян на землю має бути закріплено на конституційному рівні. В той же час держава повинна бути опорою для селянства.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним, щоб держава створювала реальні можливості для жителів сільської місцевості стосовно одержання доступної для них медицини, якісної освіти, належного пенсійного забезпечення. Селянин має бути соціально захищеним, тільки тоді буде розвиватися життя на селі.

Список літератури:

1. Нечитайло В.В. Селянство як природне явище / В.В. Нечитайло // Український селянин: зб. наук. праць / за ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2005. – Вип. 9. – С. 9-11.
2. Курман Т.В. До питання про правовий статус селянина в аспекті сталого розвитку сільськогосподарського виробництва / Т.В. Курман // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 37-44.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.
4. Титова Н.І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми законодавчого забезпечення / Н.І. Титова // Право України. – 2000. – № 2. – С. 25-27.
5. Яремчук Ю.О. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Ю.О. Яремчук; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – С. 15-16.
6. Михайлюк О.В. Селянство як «уявлена спільнота» / О.В. Михайлюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27. – С. 89-98.
7. Мірошніченко А.М. Розвиток земельно-правового регулювання в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amm.org.ua/ua/study-book/5-history-land-law/29-postreform>.
8. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота: автореферат дис. ... доктора історичних наук: спец. 07.00.01 – історія України / Ю.П. Присяжнюк; Дніпропетровський національний університет, 2008. – 37 с.
9. Стольпин П.А. Нам нужна великая Россия. Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном Совете. 1906-1911 / П.А. Стольпин. – М., 1911. – С. 6-355.
10. Нужний С.С. Правове забезпечення інтересів селянства та реалізація права власності на землю в ході Столипінської аграрної реформи / С.С. Нужний // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 62-65.
11. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст.27 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
12. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

Обиух Н.М.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В КОНТЕКСТЕ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Аннотация

В статье рассмотрено основные научные подходы к определению понятий «крестьянство» и «крестьянин» с точки зрения философии и права. Главное внимание автора было сосредоточено на изучении особенностей формирования ментальности крестьянской общины в процессе исторического развития украинского общества. Автор обращается к проблеме выявления философско-правовой связи при исследовании крестьянства и права на землю. В контексте данной проблемы были рассмотрены основные факторы, повлиявшие на формирование крестьянской ментальности.

Ключевые слова: крестьянство, крестьянин, право на землю, ментальность, украинская идентичность.

Obiukh N.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE MENTALITY OF UKRAINIAN PEASANTRY IN THE CONTEXT OF LAND OWNERSHIP

Summary

The article deals with the main scientific approaches to the definition of the terms «peasantry» and «peasant» from a philosophical and legal standpoint. The author's attention is focused on studying the features of the formation of mentality of peasant community in the process of historical development of Ukrainian society. The author refers to the problem of identifying a philosophical and legal connection towards to the study of the peasantry and the lands rights. There were considered the main factors influencing the formation of peasant mentality in the context of this problem.

Keywords: peasantry, peasant, land ownership, mentality, Ukrainian identity.